

УДК 331.556.46

Смалійчук Г. В.
ДВНЗ “Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана”

ОСВІТНЯ МІГРАЦІЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ: ЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ

У статті розглядається проблема освітньої міграції та визначається значення даного процесу в умовах трансформації ринку праці. У статті розкрито необхідність регулювання освітньої міграції з метою вирішення проблем інтелектуальної еміграції за умов транснаціонального обміну знаннями.

Ключові слова: освітня міграція, інтелектуальна еміграція, трансформація ринку праці, людський капітал.

Посилення тенденцій глобалізації світової економіки стає причиною збільшення обсягів та зростання темпів міграції людських ресурсів. Міграційні потоки у світі нараховують мільйони людей, що ставить під загрозу соціально-економічний розвиток окремих країн та регіонів світу.

Зміна постіндустріального укладу перетворила людський ресурс на визначальний чинник високого конкурентного статусу країн. Міграція висококваліфікованих фахівців і вчених чинить значний вплив на соціально-економічний розвиток держав: позитивно впливає на якість економічного зростання країн імміграції та означає втрату конкурентних переваг для країн еміграції.

Серед найважливіших особливостей впливу глобалізації на розвиток та трансформацію сучасного ринку праці слід виокремити насамперед формування стійкого попиту на високоосвічених спеціалістів, здатних до сприйняття нових знань та підвищення рівня кваліфікації, підвищення попиту на представників “наскрізних професій”, пов’язаних з інформаційними змінами у суспільстві, підвищення рівня професійної мобільності на міжнародному ринку праці, реалізацію можливостей залучення кваліфікованої іноземної робочої сили.

В. Бенінг пропонує класифікацію, яка найбільш відображає інноваційну сутність міграції. Відповідно до неї виділяють такі її види [8, с. 21]:

- міграція кваліфікованої та напівкваліфікованої робочої сили для тимчасової роботи за контрактом;
- міграція для постійної роботи за кордоном та з метою створення робочих місць;
- циркуляція професійних, технічних і управлінських працівників, бізнесменів та осіб, залучених до розробки міжнародних проектів, переміщення менеджерів і професіоналів у рамках транснаціональних корпорацій;
- міграція з метою здобуття професійної освіти та практичної підготовки, що організується більш розвиненими країнами для просування на зарубіжні ринки технологій, устаткування, методів управління

В умовах глобалізаційних процесів актуалізується процес міжнародного обміну людським капіталом. Ці тенденції ведуть до того, що конкурентоспроможність країн визначатиметься перш за все рівнем людського розвитку.

Висвітленню цих проблем присвячені дослідження багатьох вітчизняних і

зарубіжних вчених, таких як О. А. Грішнова, Г. Глущенко, В. Г. Федоренко, Ю. П. Дусь. В працях зазначених науковців вивчення питання людського капіталу як ключової ланки конкурентноздатності економіки посідає вагоме місце.

Зокрема, О. А. Грішнова зазначає, що трудова міграція робочої сили (імміграція, еміграція, прихована міграція) є одним із основних компонентів процесу міжнародного обміну людським капіталом нарівні із освітою (обмін, стажування), туризмом і охороною здоров'я.

У свою чергу Ю. П. Дусь зазначає, що процес глобалізації відрізняється зростанням міграційних потоків трудових ресурсів і особливу увагу приділяє розгляду питання переміщення висококваліфікованих спеціалістів, вчених, потоки яких забезпечують інноваційний розвиток країн [7, с. 60-62]. Вчений вважає, що на сучасному етапі склалась інфраструктура міграції людського капіталу і існує гостра конкуренція за контроль над цією інфраструктурою.

Крім того, проблеми освітньої міграції є предметом наукових досліджень О. Біляковської, В. Іонцева, О. Малиновської. В. Іонцев визначає освітню міграцію як територіальне пересування з одного населеного пункту (держави) в інший з метою навчання (або стажування) в одному з навчальних закладів населеного пункту (держави) в'їзду. По завершенні навчання особа, що виїжджала на навчання в іншу країну, зобов'язана повернутися на батьківщину. Разом з тим мають місце випадки неповернення, які класифікуються як "витік умів" [4, с. 233]. О. Біляковська констатує, що метою освітньої міграції є здобуття освіти і виділяє характерні риси освітньої міграції: короткостроковість, більш-менш чітко окреслені часові рамки, належність до певної вікової групи, добровільність переміщення [4, с. 231]. О. Малиновська виділяє міжнародну навчальну міграцію як переміщення іноземних студентів [9, с. 27].

Мільйони висококваліфікованих і освічених професіоналів з досвідом роботи у таких сферах, як наука, економіка, технології, освіта, фінанси, охорона здоров'я, проживають поза країнами свого походження. Але спостерігається все зростаючий інтерес до питань, які пов'язані з використанням можливостей міграції для розвитку останніх за допомогою системи трансдержавного обміну людським капіталом.

Метою статті є дослідження питання освітньої міграції в контексті транснаціонального обміну знаннями на основі досвіду зарубіжних країн. А також вивчення основних механізмів даного процесу, його особливостей та можливостей регулювання в Україні у контексті державної політики міграції.

Проявом інноваційних змін, що відбуваються в структурі та якості міграційних процесів виступає зміна освітнього рівня населення під впливом міграцій. Залучаючи переважно молодих, добре освічених людей, міграційні процеси сприяють підвищенню освітнього потенціалу населення регіонів – реципієнтів і зниженню показників досягнутого освітнього рівня в регіонах-донорах.

Для перспективної молоді еміграція залишається чи не єдиним шляхом швидкого поліпшення добробуту без відмови від наукової діяльності. Разом з тим збільшилася кількість емігрантів, які мають вчений ступінь кандидата наук.

Найбільшу кількість кандидатів наук Україна втрачає у міграційному обміні зі Сполученими Штатами, Росією, Німеччиною та Канадою [10]. Найвища інтенсивність вибуття кандидатів наук (удвічі вище середнього по сукупності рівня) спостерігається серед осіб віком 31-40 років, тобто тих вікових контингентів кваліфікованих кадрів,

які, з одного боку, мають доволі значний досвід роботи, а, з другого – зберігають високий рівень здоров'я та працездатності.

Згідно з дослідженням Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, серед осіб віком до 35 років, які працюють у наукових установах Національної академії наук України. Проте майже кожен четвертий респондент (36,6%) погодився б, за можливості, поїхати працювати за кордон у якості науковця. Натомість частка осіб, які за будь-яких умов не погодилися б на переїзд до іншої країни для зайняття науковою діяльністю, становила лише 7,7% [8, с. 310].

Молоді науковці, які ще не отримали науковий ступінь, більшою мірою налаштовані на переїзд до іншої країни з умовою працювати у науковій галузі – на це погоджується 39,3% опитаних. Натомість серед кандидатів наук подібні настанови були виявлені у 31,9% випадків. Певною мірою цей факт пояснюється тим, що отримання наукового ступеня є важливою віхою в кар'єрі науковців, тому особи, які подолали цей рубіж, більшою мірою самореалізувалися в науковій діяльності на батьківщині і мають кращі перспективи для кар'єрного росту у власній країні. Цю тезу можна підтвердити також аналізом відповідей молодих науковців на запитання про те, чи існує можливість добре заробляти, працюючи в науковій галузі України: серед кандидатів наук ствердну відповідь дали більше респондентів, ніж серед тих, хто ще не отримав науковий ступінь (відповідно, 11,4% і 8,1%).

Але уникнути чи залишатись осторонь цих д неможливо. Адже за оцінками Всесвітньої торгової організації (СОТ), ємність світового ринку освіти – 50-60 мільярдів доларів. Існуючий ринок складався протягом останніх 60 років.

Адже процес глобалізації відрізняється зростанням міграційних потоків трудових ресурсів, а особливого значення набуває переміщення висококваліфікованих спеціалістів та вчених.

Україна є активним представником та учасником цього процесу і на міжнародному ринку праці розглядається як постачальник висококваліфікованих кадрів для багатьох країн світу.

Найчастіше українські вчені за цей час виїжджали до США – 420 осіб, серед яких 343 кандидатів наук і 77 докторів наук. На другому місці – Росія, куди за цей час виїхало 388 осіб, серед яких 292 кандидатів наук і 96 докторів наук. До Німеччини, куди виїхало загалом 251 особи: з них 208 кандидатів наук і 43 докторів наук. Також багато українських пошуковців емігрували до Ізраїлю (117), Канади (109) та Польщі (52) [2, с. 8].

В інші країни переїхало загалом 311 вчених, серед яких 252 кандидатів наук і 59 докторів наук. За роки незалежності кількість українських науковців скоротилася утричі.

Це зумовлено тенденцією щорічного зниження кількості організацій, що здійснюють науково-технічну діяльність.

Важливим ресурсним показником вважається чисельність кадрів, зайнятих у сфері досліджень і розробок [2, с. 10]. Як і у попередні роки, у 2013 р. продовжувалась тенденція скорочення загальної чисельності працівників організацій, які виконували наукові та науково-технічні роботи. З 2005 р. кількість працівників організацій, що здійснюють науково-технічну діяльність, скоротилася на 27,8%, у т.ч. дослідників – на 23%.

Тобто, як бачимо для України серйозною проблемою є недостатня увага з боку держави до розвитку науково-технічної сфери та її фінансування. Так, незважаючи на усвідомлення проблем, які стоять перед науково-технічною сферою, в країні лише констатується необхідність підвищення ефективності бюджетного фінансування цього напрямку.

За даними Державної служби статистики України у 2012 р. кількість організацій, що здійснювали наукову і науково-технічну діяльність, порівняно з 2011 р. зменшилася на 3,7% і становила 1208 організацій [13]. Однією з основних причин зменшення кількості науково-технічних організацій є недостатнє фінансування з державного бюджету наукових проектів.

Для забезпечення здатності зростання економіки за рахунок впровадження нових технологій та інновацій Законом України “Про наукову і науково-технічну діяльність” передбачено бюджетного фінансування науки в обсязі 1,7% ВВП [1]. Цього критерію в Україні не було досягнуто жодного разу. Протягом останніх років фінансування наукової сфери становить менше одного відсотка. Так у 2009 році фінансування наукової сфери становило 0,85%, у 2010 році – 0,87%, у 2011 році – 0,73% відповідно, у тому числі бюджетне фінансування складає приблизно лише 0,3% ВВП. Дуже низькі витрати на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи супроводжуються зниженням оплати праці, погіршенням її умов, незатребуваністю результатів наукової діяльності та призводять до відчутних втрат кваліфікованих кадрів. За останні десять років (2002–2012 рр.) кількість зайнятих в науці та науковому обслуговуванні в цілому скоротилася майже вдвічі (з 3,7% до 1,9% у загальній структурі зайнятості). Категорія дослідників скоротилася на 52%, техніків – на 43%, допоміжного персоналу – на 53%. [2, с. 10-16].

За 20 років незалежності з України на постійне місце проживання та для роботи за кордоном виїхали десятки тисяч співробітників наукової сфери, основний відсоток яких становлять особи продуктивного віку.

Таблиця 1

Кількість інтелектуальних мігрантів з України 2010–2013 рр. (осіб)

	2009	2010	2011	2012	2013
Кандидати наук	65	74	88	90	96
Доктора наук	10	14	12	16	18

Джерело: [13]

З метою уникнення подальшого розвитку вище описаних негативних тенденцій у сфері інтелектуальної еміграції необхідно уже зараз звернути увагу на процес освітньої міграції. Адже учасники процесу освітньої міграції у перспективі можуть стати активними учасниками процесу інтелектуальної еміграції з України.

Зазвичай виділяють наступні потоки трудової міграції молоді, що виникають на основі навчальної мобільності [3]:

- виїзд на постійне місце проживання з виходом на ринок праці;
- виїзд молоді на роботу за кордон на короткі періоди часу (виїзд студентів літні канікули);
- виїзд на навчання при одночасній роботі (як правило, зайнятість носить

нелегальний характер);

- виїзд на стажування з одночасною роботою за наймом.

Найдоступнішим способом виїзду молоді виступає сезонна міграція в період студентських канікул в країни Заходу. Але все актуальнішим стає виїзд на навчання з метою завершення освіти після декількох років навчання на Батьківщині. І найважливішу роль тут відіграє активне впровадження в Україні Болонської системи, реалізація якої передбачає наявність та розвиток навчальної мобільності.

Часто студенти прагнуть “покинути” Батьківщину, залишитися жити і працювати на Заході. Але існує молодь, яка дійсно знає ціну своєму інтелектуальному рівню, і не погодиться на будь-яку роботу тільки заради того, щоб залишитися жити і працювати в більш економічно благополучній країні [3]. Отже, люди, які активно займаються наукою, мають міцні зв'язки з країною походження, навряд чи залишаться за кордоном. Тому необхідний відбір саме таких студентів для навчання за кордоном.

Наразі основним та найбільш ефективним кроком у цьому напрямку є виділення спеціальних грантів українською державою, яке б могло вести відповідний відбір і стежити за поверненням студентів на Батьківщину після закінчення зарубіжних вузів. Поки, на жаль, подібних грантів не існує, тому активно впливати на молодих людей, які навчаються на Заході за рахунок особистих коштів або працюючи паралельно з навчанням, навряд чи можливо.

З іншого боку, цифри демографічних розрахунків показують, що сьогодні в Україні відбувається різке зниження числа випускників середніх шкіл - основного контингенту вступників до українських вузів. Сьогодні перед системою вищої освіти постає питання: що робити вузам в ситуації демографічної стиснення, в ситуації, коли пропозиція на ринку вищої освіти відривається від попиту.

І у ситуації демографічного спади особливу значимість набуває освітня міграція, яка має зайняти гідне місце у міграційній політиці держави. Але у даному випадку освітня міграція має існувати у вигляді залучення іноземних студентів-іммігрантів.

Адже держава, здійснюючи експорт освіти, отримує наступні позитивні ефекти:

- не витрачає кошти на дитячий період життя майбутніх абітурієнтів;
- отримує надходження до бюджету у результаті продажу освітніх послуг;
- отримує молодого, вже інтегрованого у соціум і належним чином підготовленого нового члена суспільства.

Освітня міграція є особливим видом міграції та основою навчальної мобільності. Її характерними рисами є короткотерміновість, більш-менш чітко окреслений часовий проміжок, обмеження до певної вікової групи, а також мета переїзду – здобуття освіти за кордоном. Зазвичай освітня міграція є добровільною.

Згідно з даними ЮНЕСКО, у Швейцарії іноземних студентів припадає близько 16% загальної кількості студентів університетів – це максимальний показник у світі. В числі лідерів також Австралія – 12,6%, Австрія – 11,5%, Великобританія – 10,8%, Німеччина – 8,2%, Франція – 7,6% і так далі.

Закордонні студенти є особливою групою тимчасових мігрантів. До них належать особи, які здобувають за кордоном вищу, післядипломну та іншу освіту. Згідно з поширеною теорією чинників притягання та відштовхування (push-pull factors) особа вибирає навчання за кордоном через те, що її середовище не дає можливості здобути омріяну освіту, і вибирає для навчання ту країну й навчальний заклад, що

відповідають її потребам [4]. Однак не всі особи, які живуть у схожих умовах, вирішують здобувати освіту за кордоном. Психологи стверджують, що на таке рішення впливає багато соціальних та економічних чинників, але наголошують також, що виїзд за кордон залежить від особистості людини, яка мігрує. Отже, якщо середовище особи сприятливе для міграції, рішення залишитися чи виїхати залежить від особистісних рис людини.

Освітня міграція є певним викликом для обох країн: тієї, що приймає, і тієї, що надсилає. Адже країна походження у певний спосіб впливає на те, що особа вирішує здобувати освіту за кордоном. Водночас країна, що приймає, має створити відповідні умови для навчання, проживання осіб з інших країн, а також створити умови для того, щоб залишити цей потенціал у себе в країні. Разом з тим і країна походження має бути зацікавлена у тому, щоб привабити людей з високим рівнем освіти, тому що це сприятиме розвиткові країни.

Україна як країна, що приймають студентів з-за кордону, може отримувати від цього конкретну економічну користь через отримання оплати за навчання і витрат, пов'язаних із проживанням. Також отримують висококваліфікованих спеціалістів, на освіту яких витратили менше коштів, зважаючи на те, що не потрібно було надавати їм початкову освіту, а також суспільну користь (якщо студенти залишаються у країні після навчання, поліпшується демографічна ситуація, розвивається багатокультурність суспільства, що часто є корисним явищем).

Крім того, освітня міграція сприяє більшій відкритості й еластичності освітньої системи, що також позитивно впливає на якість освіти. Позитивним є також контакт місцевих та іноземних студентів, що сприяє поширенню знань. Однак країни, що надсилають студентів, інколи втрачають своїх громадян, на початкову освіту яких були витрачені кошти. Також з огляду на те, що це особи здебільшого креативні й активні, країна походження втрачає необхідний потенціал для розвитку.

Але з метою отримання лише позитивних наслідків процесів освітньої мобільності необхідно розвивати регулювання освітньої мобільності, враховуючи всі вище зазначені позитивні наслідки від даного процесу. А також включити регулювання процесів освітньої міграції до державної політики міграції.

Висновки. Таким чином, інтенсифікуючи політику в галузі освітньої міграції, держава:

- отримує реальну співпрацю з країнами-реципієнтами українських студентів;
- отримує систему домовленостей із західними країнами як реципієнтами українських освітніх мігрантів, що є нормою міждержавного співробітництва;
- залучаючи на навчання іноземців, отримує нових громадян, які входять в українське суспільство найкращим чином – через систему освіти; які молоді, оволоділи потрібними спеціальностями, знають мову і вже адаптовані за роки навчання у соціокультурний контекст країни;
- різко підвищує ступінь керованості імміграційного процесу, що є ключовим завданням у сфері міграційної політики України.

Таким чином, очевидні економічні, соціальні, політичні переваги освітньої міграції повинні стати підставою для того, щоб зробити розвиток освітньої міграції важливою частиною міграційної політики України в умовах трансформації ринку праці України.

Використані джерела:

1. Закон України “Про наукову і науково-технічну діяльність”.
2. Аналітична довідка “Стан розвитку науки і техніки, результати наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, трансферу технологій за 2013рік” [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://old.dknii.gov.ua/?q=system/files/sites/default/files/images/_%D0%B7%D0%B0_2013_%D1%81%D0%BE%D0%BA%D1%80_%D0%BE%D0%BA%2B.pdf
3. *Акімов Д. І.* Болонський процес, навчальна мобільність і трудова міграція / [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://biznes-pro.ua/print_full.php?id=1045
4. *Біляковська О. В.* Освітня міграція українців до Польщі: соціопсихологічний аспект / Ольга Біляковська // Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 27 вересня 2011 р.). – К. : НІСД, 2011. – С. 231-237.
5. *Вихованець О. Д.* Образовательная миграция как часть миграционной политики России / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.fms.gov.ru/about/science/science_session/forth/vih.pdf
6. *Глуценко Г.* Транснационализм мигрантов и перспективы глобального развития // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 12. – С. 50-57.
7. *Дусь Ю. П., Разумов В. И.* Учет роли фактора миграции в прогнозе инновационного развития России // Инновационная экономика. – 2005. – № 8 (85). – С. 60-62.
8. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір (колективна монографія) / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2008. – 316 с.
9. *Малиновська О. А.* Урізноманітнення складу населення України під впливом міжнародної міграції: виклик та шляхи реагування : аналіт. доп. / О. А. Малиновська ; Нац. ін-т стратег. дослідж. – К. : НІСД, 2012. – 53 с.
10. Міграція в Україні. Факти і цифри. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slideshare.net/presscvua/factsfigures-b5-uaf>
11. Проблеми, позитивні та негативні сторони зовнішньої трудової міграції населення України : збірник науково-технічних праць В. І. Приймак. / [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlntu/16_5/210_Pryjmak_16_5.pdf
12. *Федоренко В. Г., Федоренко С. В., Іткін О. Ф.* Наукова та інноваційно-інвестиційна діяльність в Україні // Економіка та держава. – 2004. – № 12. – С. 2-5.
13. Офіційний сайт державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Смалийчук А. В. Образовательная миграция как часть миграционной политики государства в условиях трансформации рынка труда.

В статье рассматривается проблема образовательной миграции и определяется значение данного процесса в условиях трансформации рынка труда В статье раскрыта необходимость регулирования образовательной миграции с целью решения проблем интеллектуальной эмиграции в условиях транснационального обмена знаниями.

Ключевые слова: образовательная миграция, интеллектуальная эмиграция, трансформация рынка труда, человеческий капитал.

Smaliychuk A. V. Educational migration as part of the government's migration policy in the context of transformation of the labour market.

The article considers the problem of educational migration and is determined by the value of this process in the transformation of the labor market In the article revealed the necessity of regulation of educational migration to address issues of intellectual emigration in terms of transnational knowledge exchange.

Keywords: educational migration, intellectual emigration, the transformation of the labour market, human capital.